

SLOVENSKA NARODNA BALADA O LEPI VIDI

Lepa Vida v Prešernovi bridko tragični lirični baladi, spesnjeni po Smoletovem zapisku nič manj tragične, a epsko objektivne prastare narodne balade »Od Vide«, je že od nekdanj mikala naše pisatelje in pesnike, pa tudi naše znanstvenike.

Jos. Jurčič je napisal na tej osnovi romantično realistični roman o nezvesti ženi, mladi razvajenki, neskušeni in nezreli edinki s Krasa, ki najprej od »starega«, resnega moža in malega sinčka pobegne z bogatim trgovčičem lahkoživcem »čez morje« v Benetke, nato pa, sama spet prevarana, ubeži domov k možu — v pogubo možu in sebi. Risto Savin je to zgodbo porabil za opero, Jos. Vošnjak za žaloigro, le da je iz Vide naredil hčer zadolženega visokega uradnika, ki hčer tako rekoč proda, in da je laškega trgovčiča povišal v grofiča.

Ivan Cankar si je v »Lepi Vidi« ustvaril simbol za neskončno hrepenenje na zemljo priklenjenega in za srečo koprnečega človeka, iz trde resničnosti k nebeškim vzorom se vzpenjajoče človeške narave; to goni človeka, posebno slovenskega človeka, iz domovine v tujino in iz tujine spet domov, kakor je to upodobil Ivan Cankar v poslednjem poglavju povesti o Kurentu, ko se izseljenci, veselja, mladosti, življenja žejni, ob pogledu na pomorsko mesto in na širno morje poslavljaajo od »črne domovine, lačne in žejne matere«, z vzklikom: »Od tod — pa če v smrt ali raj!«; a takoj po odhodu, ko siv oblak, temna slutnja, zasenči barko, zapoje domovini žalostno slovo: »Še zadnjikrat se nam nasmej, o domovina, uboga, nad vse ljubljena! Nasmej se nam mrtvim! Kaj je brez tebe veselje, mladost in življenje?« A kdor čuti in gleda globlje, vé, da to hrepenenje ne najde utehe na tem svetu, ampak šele na poti »do zvezd... do zvezd«, po smrti (Lepa Vida); tako tudi sam pesnik v hipu, ko vpričo Smrti izpove svoje najvišje vzore: »Mati!« — »Domovina!« — »Bog!«, zagleda v Smrti »svetnico odrešenico, ki se smehlja kakor mati otroku, ki je ozdravel, in spozna njeno ime: Življenje, Mladost, Ljubezen (Podobe iz sanj — Konec).

Nekako podobno kakor Cankar je videl dr. Avgust Žigon v »Lepi Vidi«, tej stari baladi iz dni pradedov, s spomini še o zamorcih Mavrih, upodobljeno bogato poezijo morja »in še ono drugo morje«, ki je »ženska in njena elementarna natura. Globoka balada, tragedija o nemirnem valovanju hrepenenja človekovega tja nekam v daljavo, nekam od tod! In vsa tragika v njej, pragloboka tragika tega hrepenenja — brez odrešitve!« (DS 1927, 42.)

Nasproti temu pa si univ. prof. dr. Jak. Kelemina razlaga lepo Vido kot demonsko bitje (t. j. bajeslovno poosebitev naravne sile

ali naravnega dogodka), bajeslovno podobo lune (Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, DsM 1930, 25), iz morja potujoče (n. d. 23), soprogo in sestro nebeškemu vladarju Sventovitu, »ki postane nezvesta svojemu soprogu, ki ga (hrvaška) pripovedka imenuje Ban Strahinja, Strahor, in celo pomaga roparju, ki je, kakor v naši tradiciji, zamorec ali Arabec« (23).

Najbolj sta dojela vnanjo zgodbo ter duhovno in čustveno vsebino narodne balade o Lepi Vidi nedvomno Ivan Cankar in dr. Avgust Žigon; kajti tisti, ki so gledali na lepo Vido kot na prešušnico, tako Jurčič kakor Vošnjak, Risto Savin kakor Jakob Kelemina, si zgodbe in vsebine narodne pesmi niso prav tolmačili. Motiv prešušstva je baladi o Lepi Vidi prav tako tuj kakor romanci o rešitvi Matjaževe ugrabljene neveste Alenčice, in najsi bi se Vidin »ubeg« v Smoletovi inačici in Prešernovi pesmi še tako skladal s podobnim dejanjem nezveste žene v drugih narodnih pesmih in pripovedkah, n. pr. v Mladi Zori, ki je prav za prav nezvesta žena kralja Salomona. O tem priča že Smoletova inačica sama po sebi — sicer bi ji španska kraljica pač ne bila tako naklonjena —, še bolj pa druge ohranjene in objavljene inačice te narodne balade.

V Smoletovi inačici, ki jo je v prvotni obliki iz Korytkove zapaščine priobčil dr. Avgust Žigon in ji dodal med drugimi teksti tudi fototipični snimek Prešernove prvotnejše redakcije (DS 1927, 37 sl.), se res zdi, kakor bi šlo v tej pesmi za lahkomišeln pobeg nezadovoljne žene in za njeno prepozno kesanje. Vendar pa se vse podrobnosti v baladi strinjajo, da je stvar drugačna, da gre za zvijačno ugrabitev jetnice — sužnje. Kako pa drugače! Komaj Vida »v barko je stopila« in je barka »od kraja odtegnila, * Začela jokati lepa Vida,« a noben jok, nobeno kesanje, nobena prošnja ji več ne pomaga: sužnja je. »Un jo je prepelal u špansko deželo * Španski kraljici«. Ker pa poznejši rodovi, ko že davno ni bilo nobenega suženjstva več, tega niso razumeli in razumeti tudi niso mogli, so začeli o tej ugrabitvi drugače misliti in drugače — peti. Da beseda zamorec v pesmi ne pomeni črnca, ampak Mavra, t. j. arabiziranega Mavretanca, afriškega ali španskega mohamedanca, je že nekaj časa znano (prim. Grafenauerjevo Slovensko čitanko za višje razrede, I, 1921, str. 291; Jurčič, Spisi, 7. zv., Jugoslovanska knjigarna v Lj., 1922, str. 182 sl.; dr. Avg. Žigon, DS 1927, 42); prav tako, da so ti Mavri bili pomorski razbojniki, pa tudi trgovci, ki so kupčevali posebno z blagom z vzhoda, z arabskimi zdravili in — s sužnji; pogosto pa so bili oboje: trgovci in razbojniki. Tudi zamorec v naši pesmi je tak arabski trgovec: Vido že pozna od prej, Vida njega tudi; od tod prav pristno trgovčevsko vprašanje po zdravju: »Kaj je tebi, lepa Vida, * Ki nisi več tako lepa, kakor prva leta?« Od tod tudi Vidin odgovor: »Doma imam starega moža ino bolno dete; * Stari (vse noči) prekašljuje, dete prejokuje!« Taka vprašanja še danes lahko slišiš kar redno od potujočih kupcev in drugih trgovcev.

Ni dvoma, da »črni zamorec« v prvotni obliki naše balade lepo Vido s kakim blagom izvabi na ladjo in jo tako brez njene vednosti in privolitve odpelje. Že bizantinska pripovedka o trojanski vojski (srbski prevod se je ohranil iz 15. stoletja) pozna to zvijačo: carica Gulida (Helena) gre v odsotnosti carja Siona (Menelaja) le z nekaterimi služabnicami na Aleksandrovo (Paridovo) ladjo, da bi si tam ogledala njegov plašč, okrašen z zlatom, biserjem in dragim kamenjem; »Aleksander zapove in ladja odjadra in na njej tudi carica Gulida; tako jo prepeljejo v veliko trojansko mesto«. Tako izvabi tudi mladenič v srbski narodni pripovedki o »Zlatorunem ovnu« kot trgovec carično iz tujega carstva na svojo ladjo, polno čudovitih dragocenosti, in jo kot nevesto odpelje k svojemu carju — a naposled zaradi carjeve nehvaležnosti in zlobe sam dobi carično in carstvo (Vuk St. Karadžič, Srpske narodne pripovedke, št. 12, izdaje iz l. 1853, str. 86 sl., 3. drž. izd., 1935, 59 sl.). Tako privabi tudi Tarakaško, »gost zamorjanin« (ali Ivaška povarjeny ali Ivaška Torokaška, gost zamorski), v ruskih bylinah o carju Salomonu Salomonovo ženo Salamanido (Solomonido, Salamanijo), da gre gledat njegovih »tovarov zamorskyh«, jo tam opoji s pijačo pozabljenja, »pitjem zabuduščim«, in jo tako po zvijači odpelje k svojemu carju Vasiliju Okuloviču (Okuljeviču) na Kudrijansko ali v Carigrad (Rybnikov, Pjesni, II, št. 52, 53; III, št. 56). Isto prevaro vidimo tudi v srednjevisokonemškem narodnem epu o »Kudruni«, le da tam irska kraljična Hilda, Hagnova in Hildina hči, Horantovo snubitev za danskega kralja Hetla usliši in ima ogledovanje dragocenega blaga v tovorni ladji leta namen, da zamoti Hildinega očeta, ki je dotlej vse snubitvene poslance dal obesiti, in njegovo spremstvo; Hildo medtem z brzoplovno poglavitno ladjo odpeljejo ženinu naproti (Kudrun, 7. spev).

Da so nastopali pomorski razbojniki kot trgovci, to je bila pač priljubljena in uspešna zvijača; ni čuda, da se ta motiv v narodni poeziji obmorskih narodov tolikrat ponavlja.

Da je bil »črni zamorec« v prvotni obliki »Lepe Vide« res tak mavriški trgovec in pomorski razbojnik, o tem nam priča druga inačica te balade, ki jo je l. 1868 v Kropi zapisal R. Poznik in jo je pela Mica Štularjeva (SNP, št. 75). Tam toži Vida zamorcu:

»Doma imam hudega moža,
Hudega moža, mlado dete,
Noč pomine, dan pozajde,
Moje dete nikol' ne vtihne.«

Zamorec pa ji pravi:

»Jaz imam vse sorte kadila,
Da boš dete ž njim kadila.«
Mlada Vida je šla, kadila zibelo.

Pravilno bi se moralo povedati, da je šla po kadila na barko. To nedvomno dokazuje nadaljevanje, ki se glasi:

Morče zažene to barko,
Mlada Vida je tolkanj žal'vala:
»Kaj moje dete počenja!«

In zdaj šele jo začne zamorec tolažiti in ji praviti, kako se ji bo pri njem dobro godilo.

Druga polovica pesmi je v bistvu taka kot v Smoletovi inačici, le da Vida ni dovilja španskega kraljiča, ampak zamorčeva sužnja (ali žena). Vida vprašuje luno in sonce, kako je na njenem domu. Sonce ji sporoči:

»Tvoje dete pri kraj' morja gori in doli teče
No svojo ljubo mater kliče.«

Dodan je še sklep, le da ni ves ohranjen: Vida prosi sonce:

»Sonce, naj grem s taboj domu.«
»O tiho, tiho, mlada Vida!
Z manoj boš težko hodila.«

Naposled pa jo sonce menda le usliši in jo pripelje domov.

Ker je metrična oblika tega sklepa čisto drugačna kot prastari začetek, ta sklep vsebinsko nedvomno ni prvoten.

Popolnoma prepričevalen dokaz, da je zamorec prvotno trgovec in pomorski razbojnik, nam daje najnovejši zapisek te balade iz Ihana; pesem je pela dr. Antonu Brezniku, ko je bil še gimnazijec, Korezova Jera¹, priobčil jo je pa iz zapuščine Breznikovega učitelja univ. prof. Karla Štreklja šele dr. Pavel Strmšek v ČZN, 20, 1925, str. 93.² Glasi se:

Mvada Vida ja štrene prava
Pər kraj murja na belmo pėsk.
Pərke jnə ja pərpwāvava písana barka,
Notər ja biw čārən zamurc.
Tko ja reku čārən zamurc:
»Kaj ja tjàb, mvada Vida?
Káj z bwà górs ta pərve leta!«

¹ Korézova Jera je bila doma v Maki Loki v hiši, ki stala tam, kjer je bila poprej koliba za grajskega psa Koréza; hiša je dobila od tega psa ime pri Korézu. Jera je bila prav svojevrstna ženska. Bila je stara samica in je stanovala v starih dneh v Ihanu. Nekoč se je ustavil pri hiši orožnik in je Jero vprašal, ko je bila sama doma, kje je on. »V gostilni,« je dejala Jera. Ali ga gre kdaj v gostilno iskat, jo vpraša orožnik. »Časih ga grem,« je odgovor. »Ali pa pride kdaj sam domov?« »O tega pa nikoli!« »Kakšen mož pa je vendar to?« »Kakšen mož! Saj nisem omožena! Hlebec je, hlebec!« (Po sporočilu dr. Antona Breznika.)

² Ker je tisk v ČZN tipografsko izkvarjen, sem si oskrbel pravilen zapisek od g. ravn. dr. Ant. Breznika samega.

»»Jäst sëm bíva uhkà górs ta pàrve leta,
 Dej pa jmam hæduabnə dete,
 k noč mine, dan pothine,
 Pa hæduabnə dete na pomoukne.««
 Tko ja reku čārən zamurc:
 »Pejd le notər, mvada Vida,
 Jäst pa jmam takšnə korejncə,
 De, k boš ti dete skopáva,
 Pa bo preci mərno postáv.«
 Šwà ja notər mvada Vida.
 Naprédən se ja Vida gwàr skwaníva,
 Ja že na sredə murja bíva.
 Tko ja rekva mvada Vida:
 »»Kaj boš ti, dete, počévə,
 K na boš matere jmévə.
 Ráj čəm na sred murja skočit,
 Kokər pər tjàb se, čārən zamurc, vazít.
 Kokó boš se miw jokávə,
 k na boš matere jmévə.««
 Vida ja pa svet kríš striva,
 Na sred murja ja notər skočiva.

Prvotna vsebina balade je torej ta: mavriški pomorski razbojnik, ki ga ljudje poznajo kot trgovca, Vido prekane in ugrabi ter jo odpelje zase kot sužnjo ali pa proda na Špansko. To seveda ni krščanska Španska, ampak mavriški kalifat, ki je imel središče v Kordovi. Španska kraljica tudi ni nikaka krščanska kraljica, ampak žena kordovskega kalifa ali drugega mavriškega velikaša (emira). Tako se nam kaže usoda nesrečne žene še v vse temnejših barvah, njena tragika pa nas toliko bolj pretrese.

Pesem o lepi Vidi je torej res, kakor pravi dr. Avg. Žigon (DS, 1927, 42), »zelo stara balada naša, s spomini še o zamorcih Mavrih, z odmevi iz orienta; celo motiv o kraljevski zlati ‚kupici‘ je orientalski.« Prav to nam pa more povedati tudi kaj o času, kdaj je prišla ta snov v našo narodno poezijo; saj se je moglo to zgoditi samo v takem času, ko so podobni dogodki le prevečkrat vznemirjali prestrašene naše pradede.

Mavri so kot sloviti pomorski razbojniki že od 8. stoletja dalje, ko so zavzeli skoraj vso Španijo, gospodovali po vsem Sredozemskem morju in od 9. stoletja dalje — po smrti Karla Velikega — so plenili po vseh njegovih obrežjih. Ko je v sredini 10. stoletja kordovski kalif združil afriške in španske Mavre v eno državo in imel v svoji oblasti tudi Sicilijo, nekaj časa tudi Kalabrijo in dele Apulije, tedaj so plenili mavriški razbojniki celo globoko v notranjost evropskih dežel, saj so se l. 930. vgnezdili celó na Velikem sv. Bernhardu, ki je tedaj dobil priimek Hudičeva gora (Teufelsberg). Gl. G. Schmeller, Kirche und

Kultur im Mittelalter, II², 1929, str. 8. V 9. stoletju je moral papež Janez VIII. — tisti, ki je rešil sv. Metodija iz nemške ječe — plačevati Mavrom celo težko dán, da je rešil Cerkveno državo plenitve. Te plenitve so trajale blizu do križarskih vojska. Pomorsko plovbo pa so vznemirjali pomorski razbojniki iz severne Afrike, posebno iz Tunisa, še globoko v 19. stoletje. Vendar pa nam pravi že španska kraljica, ki ji lepa Vida služi, t. j. žena mavriškega emirja ali kalifa na Špan-skem, da je snov naše balade vsekako še iz srednjega veka; skrajna meja bi bila l. 1492., ko so Španci zavzeli Granado.

Posebne razmere na Jadranskem morju — posebno zgodnji razvoj beneške pomorske sile — pa so povzročile, da je bilo Jadransko morje s svojimi obalami v visokem in poznem srednjem veku varnejše pred Mavri kakor pa odprto Sredozemsko morje. Jadran se je Mavrom odprl, ko so l. 827. zavzeli Sicilijo in se vgnezdili tudi v Kalabriji in ob obrežnih krajih tudi drugod v Spodnji Italiji, posebno ob vhodu v Jadransko morje, n. pr. v Bariju. Saraceni so tedaj ogrožali ne le vasi, ampak tudi utrjena dalmatinska mesta, l. 866. so oblegali celó Dubrovnik. V tem času so plenili seveda po mili volji po vseh obrežjih našega Jadrana. Uplenjene sužnje pa so vozili v afriška in španska pristanišča tudi Benečani; saj so bile Benetke v tistem času poglavitni trg za sužnje iz slovanskih krajev. Znano je, da so Nemci tja prodali tudi mlajše in krepkejše izmed Metodijevih učencev, da pa jih je odkupil tamošnji bizantinski poslanik (grško Žitje sv. Nauma; prim. Grivec, Žitje Konstantina in Metodija, str. 29—30). Ni bilo brez vzroka, da je hrvaški kralj D o m a g o j pomagal italškemu kralju in rimskemu cesarju Ludoviku II. Saracenom jemati Bari in da je bil neizprosni sovražnik Benečanov. Mavri, ki jih je podpirala nesloga krščanskih držav in vladarjev, so ostali gospodarji Sicilije prav do 11. stoletja, ko so jim jo v letih 1069—1091, torej še pred prvo križarsko vojsko, vzeli francoski N o r m a n i.

Od 9. do 11. stoletja, to je torej čas, ki ga nam riše naša »Lepa Vida«.

Za tako veliko starost govori tudi metrična oblika »Lepe Vide«:

Lépa Vída pelníce prála
 Pri kráju morjá na sínji skáli.
 K njí se je pripéljal črni zamórc.
 Takó je rékel črni zamórc:
 Káj si je tébi lépa Vída...

itd. Prim. tudi inačico iz Ihana!

Že dr. Avgust Žigon je čutil svojskost te starinske ritmike: dodelna dolga vrstica, vsaka z dvema močnima poudarkoma, brez rime, a s pogosto aliteracijo. To nas spominja na ritmiko naših najstarejših zagovorov, posebno v najstarejših sestavinah njihovih, vražnih izrekih (gl. ČZN, 32, 1937, 278):

Krístus in sv. Péter sta šlá po svétu.
 Príšla sta... do vóde Jórdanove
 Šlá sta čez vódo, Péter je pádel
 v vódo in je zavpíl: Krístus, pomagaj!
 Kóst stopi h kósti, sklép k sklépu,
 kíta stopi h kíti, žíla stopi k žíli,
 mesó stopi k mésu, mózek stopi k mózku,
 krí stopi h krvi, vóda stopi k vódi,
 kóža stopi h kóži, móč pa k móči!

Podobno ritmiko ima tudi staroruska epika, ohranjena v starih letopisih in v pesmi o pohodu kneza Igorja (Slovo o polku Igorjevě):

Ne lépo li ny bjášet, brátie, náčati,
Bi li nam ne bilo lepo, bratje, začeti
 stárymi slóvesy trúdnyh póvěstij,
s starimi besedami žalostne povesti
 o pólku Ígorjevě, Ígorja Svjatosláviča?
o pohodu Igorjevem, Igorja, sina Svjetoslavovega?

Ali:

Togda Igor vbrzě na světloje sólnce
Tedaj je Igor pogledal na svetlo sonce
 I vídě ot njegó tmóju
In videl od njega s temó
 Vsjá svoja vója pokrýty.
vso svojo vojsko pokrito.

Skupni vir tej ritmiki, stari slovenski in staroruski, je iskati v starogermanski epski dolgi vrstici, sestavljeni prav tako iz dveh polovic, ki imata vsaka spet po dva miselna poudarka in sta povezana z aliteracijo³ (Stabreim = Buchstabenreim), n. pr. (ČZN, 1937, 277):

bén zi béne blúot zi blúoda,
 kost h kósti, kri h krvi,
 líd zi gelíden, sóse gelimida sin.
 členek k členku, kakor da sta zlimana.

V slovenskih in v ruskih vrsticah se ta ritem seveda ni ohranil več popolnoma čist, aliteracija ne veže vseh vrstic, morda jih v slo-

³ O sorodnosti pesemske vrstice »Slova o polku Igorjevě« s staroislandsko in germansko epsko dolgo vrstico gl. Evg. Ljackij, Slovo o polku Igorjevě (rusko), v Praze, 1934. Nakladem Slovanského Ustavu, str. 161 sl. in op. 160, str. 219 sl. Tudi sicer se Slovo v marsičem sklada s starogermansko poezijo, kar sta spoznala že Dobrovsky in J. Grimm. Prim. Ljackij, n. d., op. 158, str. 219, str. 140 sl., op. 150, str. 216 i. dr.

vanščini nikoli ni,⁴ vendar je pa še mnogo ostalo; dolge vrstice z dvema dvopoudarnima polovicama se menjavajo v »Lepi Vidi« in v »Slovu o polku Igorjevem« z drugačnimi vrsticami, često rimanimi;⁵ a pravih vrstic je še lepo število, tako da sorodnosti ni mogoče preslišati.

Tudi jezik govori o starosti naše pesmi: jezikovni zaklad je v nasprotju s povprečno našo narodno pesmijo tako čist, kakor je pred 19. stoletjem le v najstarejših naših jezikovnih spomenikih, očenašu, veri in v brižinskih spomenikih.

Tako je najlepša naša narodna balada, pesem o lepi Vidi, tudi naša najstarejša narodna balada. Ni čuda, da je imela toliko privlačne sile prav na naše največje duhove, na Prešerna in Cankarja.

⁴ Gl. Ljackij, n. d., op. 160, str. 219, ki citira P. Abichta (*Das südrussische Igorbild und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung*, Breslau, 1906): Alliterationen gibt es in unserem Liede sehr viele, jedoch bilden sie nur einen gelegentlichen poetischen Schmuck der Rede, nicht ein Bindemittel der Halbverse. Zur Stabreimdichtung gehört eine vorn betonende Sprache, wie die germanische...

⁵ O rimah v Slovu o polku Igorjevem gl. Ljackega, n. d., str. 162 sl., op.

EMANUEL KOLMAN

MATI

Merim korake do tvojega doma
skozi svetlobo zlatih dolin,
beli potoki hitijo skozi loke,
zarjica gleda preko planin.

Mati! Ni, mati, te odnikoder,
oj ko te kliče... mati, tvoj sin,
oj ko te išče... glej, ki te ljubi...? –
S soncem odhaja zarja višin.

Merim korake do tvojega doma
v hladno samoto sredi cipres...
Z mano le veter toži in roma.

Mati, o mati, v mehkem snu spiš
v noči, ko s temnih, tihih dreves
rosa kropi na grobu ti križ.